

БЕЛАРУСКІ

КНИГАЗБОР

150234423
84(4Бел)6-4
Д16

УЛАДЗІМІР
ДАМАШЭВІЧ

БЕЛАРУСКІ КНІГАЗБОР

Серыя распрацавана
у Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Заснавана у 1996 годзе

Аўтар праекта і галоўны рэдактар серыі
Кастусь Цвірка

Рэдакцыйная рада

Аляксандр Каваленя, старшыня
Станіслаў Нічыпаровіч, намеснік старшыні
Іван Саверчанка, намеснік старшыні
Ірына Багдановіч
Анатоль Бутэвіч
Уладзімір Васілевіч
Яўген Гараднішкі
Уладзімір Гніламедаў
Ганна Запартыка
Арсень Ліс
Адам Мальдзіс
Міхась Тычына
Вячаслаў Чамярыцкі

Серыя I. Мастацкая літаратура

150234423

84(4Бел)6-4
216

УЛАДЗІМІР
ДАМАШЭВІЧ

Выбраныя
творы

Мінск

«Беларуская навука»

2018

УДК 821.161.3-821

ББК 84(4Бел)-44

Д16

Укладанне
Генрыха Далідовіча

Прадмова
Валянціны Локун

Навуковы рэдактар доктар філалагічных навук
Міхась Тычына

ISBN 978-985-08-2259-8

- © Далідовіч Г., укладанне, 2018
- © Локун В., прадмова, 2018
- © Афармленне. РУП «Выдавецкі дом
«Беларуская навука», 2018

Установа культуры
«Абласная бібліятэка
імя Г. Геркага»
г. Брэст

САМАБЫТНЫ ТАЛЕНТ

Уладзімір Дамашэвіч прыйшоў у беларускую літаратуру ў канцы 1950-х гг. Прыйшоў са сваім жыццёвым вопытам, сваім светаўспрыманням. Як мастак ён сфарміраваўся пад уплывам савецкай эстэтыкі, але разам з тым працэс станаўлення яго мастацкай свядомасці праходзіў у спрыяльны час хрушчоўскай «адлігі», калі ідэалагічны ціск, у параўнанні з канцом 1940-х — пачаткам 1950-х гг., быў ужо крыху паслаблены.

Уладзімір Максімавіч Дамашэвіч нарадзіўся 16 лютага 1928 г. у вёсцы Вадзяціна Баранавіцкага павета Навагрудскага ваяводства (цяпер Ляхавіцкі раён Брэсцкай вобласці) у беднай сялянскай сям'і. Вучыўся ў польскай пачатковай школе. Сам пісьменнік адзначае, што ў тыя гады ён амаль цалкам знаходзіўся пад уплывам свайго дзядзькі, сакратара мясцовай падпольнай камсамольскай арганізацыі. У 1948 г. У. Дамашэвіч скончыў Клецкую сярэднюю школу, а затым філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1953). Працаваў на розных пасадах у Вучэбна-педагагічным выдавецтве БССР, на Беларускім радыё, у выдавецтве «Народная асвета», быў літработнікам у часопісе «Полымя», загадчыкам аддзела прозы «Малодосці». Перад выходам на пенсію працаваў рэдактарам у выдавецтве «Мастацкая літаратура».

Першае апавяданне У. Дамашэвіча «Трэці лішні» было надрукавана ў 1958 г. у сакавіцкім нумары «Малодосці». У ім аўтар закранае тэму нешчаслівага кахання, спрабуючы пры гэтым вызначыць ступень адказнасці чалавека за свае учынкi.

Сентыментальны канфлікт, заяўлены ў першым апавяданні, не з'яўляецца тыповым для першапачатковай «малой» прозы У. Дамашэвіча. Больш прыцягальным для яго быў канфлікт сацыяльны. Сам пісьменнік вуснамі аднаго са сваіх герояў пазней адзначыць, што «паўнакроўным канфліктам»* у сур'ёзным творы можа быць толькі канфлікт сацыяльны. Такія канфлікты дамінуюць у апавяданнях пісьменніка «Заклінаю ад кулі» (1959), «Звярота» (1960), «Дзясочая клятва» (1961). Творы розныя па тэме, па змесце, але іх паядноўвае імкненне аўтара адлюстраваць характар чалавека як сацыяльны тып. Не заўсёды, праўда, гэта яму удаецца. Гучнай патэтыкай і псіхалагічнай спрошчанасцю пазначана апавяданне «Заклінаю ад кулі», у якім пісьменнік звяртаецца да трагічных падзей партызанскага змагання.

* Дамашэвіч У. Выбранае. Аповесці і апавяданні. Мінск, 1977. С. 20. Далей спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксце, у дужках пазначана старонка.

Больш удалымі ў гэтым плане падаюцца апошнія два творы, у якіх малады прэзак адлюстроўвае жыццё «Усходніх Крэсаў». Дарэчы сказаць, да тэмы Заходняй Беларусі, сваёй «малой радзімы», У. Дамашэвіч будзе звяртацца на працягу ўсёй сваёй творчасці. Па тым часе стаўленне пісьменніка да жыцця ў Заходняй Беларусі было абсалютна адмоўным, крытычным. Аб гэтым сведчаць такія яго апавяданні, як «Начныя страхі» (1964), «Ямы на дарозе» (1965). Выключэннем з'яўляецца хіба апавяданне «Абуджэнне», якое і па жанры адметнае, — нагадвае лірычную замалёўку, у якой аўтар стварае гім сапраўднаму мастацтву.

У 1962 г. з'явілася першая аповесць У. Дамашэвіча «Між двух агнёў». Пераход да больш маштабнага жанру быў заканамерным. Фармальна, з боку структурнага, апавяданні У. Дамашэвіча выходзілі за межы свайго жанру. Яны, як правіла, былі сюжэтна разгалінаванымі і ёмістымі па ахопе падзей. У цэнтры твора звычайна стаяў дынамічны, у эвалюцыйным развіцці, характар. Усё гэта фармальныя паказчыкі хутчэй аповесці, чым апавядання. Аповесць «Між двух агнёў» вызначаецца пільнай увагай да праблемы высокай духоўнасці ў яе антынамічных павязях са збедненасцю чалавечага духу. Маладыя вяскоўцы настаўнікі Валя Калейнік і Лявон Лукашык спазналі рамантыку шчырага кахання. Яны верылі ў светлую будучыню, але яе перакрэсліла вайна.

Вобраз Лукашыка не новы ў савецкай «ваеннай» прозе. Ён з той жа галерэі, што і Пшанічны («Жураўліны крык» В. Быкава), Казік Жыгоцкі (дылогія «Партызаны» А. Адамовіча). Усе гэтыя героі тагачаснай крытыкай адназначна залічваліся ў разрад здраднікаў і злачынцаў. І найперш таму, што ўласнае жыццё ставілі вышэй за абарону ідэй сацыялізму.

Дзяржаўны «малох» жорстка выпрабавваў Лявона Лукашыка. Бацькоў у трыццаць сёмым годзе выслалі ў Сібір. Лявон выратаваўся ад ГУЛАГа толькі таму, што жыў у горадзе на кватэры ў цесця-пракурора. Але і там ён быў белаай варонай і неўзабаве апынуўся ў вясковай школе. Лявон марыў аб сямейным шчасці, аб душэўным спакоі, спадзяваўся знайсці ўсё гэта ў каханні з Валяй. І, здаецца, знайшоў. Толькі вайна парушыла шчасце Лукашыка і пагнала яго па сваіх страшных дарогах крыві і смерці. Як чалавек з крытычным стаўленнем да жыцця, Лукашык не мог не заўважыць усяго бязладдзя першых месяцаў вайны. «Так ваяваць нас не вучылі. Нас вучылі ваяваць на варожай тэрыторыі, малой крывёю, магутным ударам», — абурана крычыць Лукашык Валі (138–139). На думку героя, трагедыя адбываецца таму, што краіна не была гатовай да вайны. «Усё скончана. У нас няма чым нават абараняцца, а не толькі наступаць. Вайну мы прайгралі, з гэтым трэба змірыцца...» (139). Да такой сумнай высновы Лукашык прыходзіць не адразу. Ён ішоў на вайну не здраджваць свайму народу, а бараніць яго. Але салдата з Лукашыка не атрымалася, ён і на вайне заставаўся «надта цывільным байцом» (128), чалавекам з тонкім адчуваннем прыроды. Тым больш, што не было той вайны, якая герою уяўлялася, якой, на яго думку, павінна была яна быць. Армія адступала асобнымі групамі,

і паусюдна — мора неапраўданах чалавечых смярцей і непатрэбнай крыві. Тут і пачаў страчваць Лукашык веру ў мэтазгоднасць існуючай «абароны», упершыню закралася ў яго сьвядомасць думка, «што пара кіраваць дадому» (125). «Слабы ты чалавек, — скажа Лукашыку сяржант Букатаў, — нешта ў цябе надломлена. Веры малавата...» (127). Але і з надломленай верай Лукашык не пакінуў сваіх таварышаў па зброі, быў з імі да канца. Дамоў вярнуўся толькі пасля таго, калі застаўся ў жывых ён адзін.

Прынцыпова іншы тып асобы закладзены ў вобразе Валі Калейнік, Характар гераіні надзіва цэласны — аж да спрошчанасці. Спрошчанасць заўважаецца нават з боку структурна-выяўленчага. Унутраны маналог, аналітычнасць думкі — гэта дамінанта вобраза Лукашыка. Зусім іншы прынцып пабудовы пакладзены ў аснову вобраза Валі. Яе характару не ўласцівы сумненні, праца душы, напружаная думка. І гэта не мастацкі пралік, да такой пабудовы аўтара вымушала мастацкая задума твора. Калі жыццё Лукашыка было запоўнена драматычнымі супярэчнасцямі, то ў Валі заўсёды «усё было проста, як у табліцы множання. Ніякіх нечаканасцей, ніякіх паваротаў» (103). Дзячынна прайшла праз адмысловую ідэйную загартоўку, якая і пазбавіла яе магчымасці адчуваць чужы боль. Галоўным для яе, камсамолкі, было служэнне ідэі, а не чалавеку. Яна, настаўніца, без усялякага шкадавання абвінавачвае маці дваіх дзяцей толькі за тое, што апошняя скардзіцца на цяжкасці ў сям'і: мужа-трактарыста забралі ў армію. Ён, танкіст, вызваляе Заходнюю Беларусь, і жанчыне цяжка адной спраўляцца з гаспадаркай і дзецьмі: «Ну вы ўжо скардзіцца пачалі... Вы павінны ганарыцца, што ваш муж у арміі, ахоўвае ваш спакой. Я на вашым месцы не хныкала б!» (98). Яшчэ больш жорстка яна ставіцца да Лукашыка, калі той, знявераны, вяртаецца з фронту: «у сэрцы яе разрастаўся ўсё большы гнеў супраць гэтага чалавека, які нядаўна быў ёй такі блізкі і родны, а цяпер на вачах рабіўся чужы, незразумелы і агідны» (142). Не унікаючы ва ўнутраны стан мужа, не зважаючы на абставіны, жанчына адразу выносіць прысуд: «Ты ныцкі і панікёр... Я не чакала, што ў цябе такая гнілая душа» (140).

Такім чынам, заяўленая ў пачатку твора гармонія кахання і згоды пераходзіць у сваю процілегласць. Узнікае матыў жорсткага ідэйнага і маральнага процістаяння. З аднаго боку — духоўнае падзенне Лукашыка, які ў выніку ідзе працаваць у нямецкую школу, з другога — патрыятычны подзвіг Валі, якая без усялякіх хістанняў «стала разведчыцай і падрыўніцай» (153).

У традыцыях савецкай літаратуры тых часоў аўтар паказвае абсалютную дэградацыю героя, які ступіў на шлях індывідуалізму, або сацыяльнай нязгоды. Лукашык у фінале выдае Валю немцам, і тыя жорстка з ёю распраўляюцца. Валя гіне годна, як і належыць гераіні такога кшталту. Такім чынам, дзве процілеглыя лініі — падзення і ўзыходжання — даведзены да сваёй лагічнай завершанасці.

У плане ідэйна-мастацкім да вобраза Валі Калейнік набліжаецца і характар камандзіра групы падрыўнікоў Бяссмертнага. Гэта традыцый-

ны для літаратуры тых часоў, адданы ідэям партыі і савецкай улады герой-барцадзіт. Вобразы Бяссмертнага і Валі Калейнік успрымаліся ідэолагамі савецкай эстэтыкі ў якасці станоўчых. Яны былі тымі ідэальнымі героямі, на прыцыповасці якіх выхоуваліся новыя пакаленні маладых людзей.

У аповесці значнае месца займае патэтыка. У экспрэсіўна-эмацыйным успрыманні пададзена партызанскае змаганне: «Эй вы, партызанскія ночы! Неспакойныя халодныя ночы, доўгія цяжкія зimy! Завеі, маразы! Выбухі, кулі, раны! Глыбокія, балючыя, суровыя шрамы на усё жыццё!.. Беларускае хлопцы, дзяўчаты! Вашай адвагі, вашай крыві і пакутаў не забудзе ніхто! З вашых учынкаў, малых спраў і вялікіх, — будзе дзвіцца ўвесь свет. Пазарастаюць травой магілы, асыплюцца ў лесе нізкія зямлянкі, вырасце новае пакаленне людзей, што не чула, не ведала вайну, а ваша слова будзе звiнеч бясконца — пакуль будзе стаяць зямля!» (155). Але побач з гэтым выдавочна і імкненне аўтара да рэалізму ў адлюстраванні вайны і характару чалавека, аб чым сведчаць пэўныя моманты лёсу таго ж Лукашыка, героя, які ў плане псіхалагічным аказаўся найбольш верагодным. Трывалым рэалізмам пазначаны агульны «вобраз вайны» з яе выразнымі гукамі і фарбамі.

Пісьменнік не быў непасрэдным удзельнікам вайны. Але яго канцэпцыя вайны таксама мае права на існаванне, бо накіравана на спасціжэнне характару чалавека ў драматычных перыпетыях ваеннага ліхалецця.

У далейшым пісьменнік часова адыходзіць ад ваеннай тэматыкі і звяртаецца да праблем сучаснасці. У цэнтры аповесці «Студэнты апошняга курса» (1965) — жыццё студэнцкай моладзі. Напоўненая лірычным святлом юнацкага кахання, аповесць несла чытачу і новага героя — памяркоўнага «заходніка», які «адводзіў сабе ў жыцці ролю таго ж Лабановіча, настаўніка, асветніка, “сейбіта вечнага”» (76). Твор вызначаецца больш зладжанай кампазіцыяй, хоць сюжэтна, у плане развіцця дзеяння аповесць, у параўнанні з папярэдняй, пазначана пэўнай аморфнасцю.

Галоўны герой Рыгор Русіновіч выйшаў з вёскі. Там яго карані. Вучоба і жыццё ў горадзе аддалілі героя ад людзей вёскі, былых сяброў, і «ён шкадаваў, што тое, чым жыў нядаўна, гадоў пяць назад, на вачах робіцца мінулым, старыя сцэжкі зарастаюць травой, мяняюцца яго інтарэсы...» (62). Толькі сум героя быў нядоўгім, ён зразумеў, што гэта заканамерна. Звароту назад няма.

Герой пададзены ў працэсе станаўлення яго светапогляднай сістэмы. Аўтар сцвярджае думку, што менавіта сярод вясковых людзей, на фоне прыроды, роднай беларускай зямлі абуджаюцца ў чалавека пазітыўныя якасці, высокая духоўнасць.

Празаік вымярае духоўную сутнасць героя-сучасніка высокімі крытэрыямі дабрыні, выпрабоўвае яго справай, адносінамі да людзей, да сваіх абавязкаў, да кахання, нарэшце. І робіць гэта неяк вельмі будзённа, стрымана і непаспешліва. Такая характэрная асаблівасць

стылю У. Дамашэвіча — рэаліста-«традыцыяналіста». Аб гэтым добра сказаў крытык М. Тычына: «Гэта не проста — быць ціхім, не баяцца выходзіць да чытача без бутафоры, без піратэхнічных эфектаў, не баяцца гаварыць спакойным і стрыманым голасам, у якім так моцна адчуваецца глыбіня хвалявання і вострая зацікаўленасць. У. Дамашэвіч у сваёй творчасці іменна такі: не стараецца абавязкова спадабацца, не клапаціцца, што яго не заўважаць, і турбуецца толькі аб адным, каб сказаць тое, што яго хвалюе»*.

Аднак здараецца і так, што звычайная стрыманасць пакідае пісьменніка, слова яго гучыць эмацыйна востра, публіцыстычна і усхвалявана. Гэта датычыць рамана «Камень з гары». Напісаны ў 1968–1969 гг., раман быў надрукаваны толькі праз дваццаць год, у 1990 г. Гэта сведчыць аб тым, што хрушчоўская «адліга» была досыць супярэчлівай і абмежаванай. Абвостраны крытычны пафас кнігі, яе публіцыстычнасць, як і аўтарскае непрыманне існуючых умоў запрыгоньвання мастацкай думкі, — усё было тады пастаўлена супраць асобы мастака, бо не ўпісвалася ў рамкі аб'яўленай Хрушчовым праграмы перабудовы.

Раман выйшаў з эпіграфам: «Прысвячаю моладзі, што ідзе ў літаратуру»**. Такая «адраснасць» не выпадковая. Кніга заклікала маладых творцаў быць мужнымі, засцерагала іх ад паслухмянасці і ўгодлівасці. У цэнтры рамана малады герой — выдавецкі рэдактар Косця Драгун, які, па сутнасці, з'яўляецца рупарам аўтарскіх ідэй. Драгун — асоба неардынарная, ён належыць ужо да іншай генерацыі творчай інтэлігенцыі, людзей, якія прагнулі свабоды мыслення, свабоды творчай. Як прагнула таго і пакаленне самога пісьменніка. Драгун менавіта так і успрыняў постсталінскія рэформы — як рэформы ў абарону свабоды духу, свабоды творчай. Толькі ў рэальным жыцці усё адбывалася наадварот: «Вы павінны кіравацца адным, — заявіў Драгуну дырэктар выдавецтва Важнік, — каб уся літаратура, якую мы выдаём, была пранізана ідэямі партыі, каб яна служыла нашай справе. Усе астатнія меркаванні вы пакіньце пры сабе»***.

Жыццё і прачытаныя кнігі навучылі Драгуна яшчэ ў школе «глядзець на сябе самакрытычна, як бы збоку»****, і калі напачатку юнак ірваўся наперад, хацеў быць у авангардзе, то пасля ён змяніў тактыку сваіх паводзін, свядома адмовіўся ад лідарства, бо «быць першым — гэта вельмі цяжка, і не так фізічна, як маральна»*****. Пэўную ролю ў фарміраванні маральнай свядомасці героя адыграла здаровае вясковасе асяроддзе, дзе нарадзіўся і вырас Драгун. Застаючыся ў душы чалавекам вясковым, Драгун засвоіў і характэрнае для вясковых людзей

* Тычына М. Змена кадры. Мінск, 1983. С. 114.

** Дамашэвіч У. Камень з гары. Мінск, 1990. С. 3.

*** Тамсама. С. 37.

**** Тамсама. С. 137.

***** Тамсама.

пачуццё удзячнасці бацькам і бліжэйшым сямейнікам за свой лёс, спагаду да людзей. Пачуццё сумленнасці, заснаванае на прынцыпе павагі да чалавека і самапавагі, Драгун хацеў захаваць і надалей, працуючы ўжо рэдактарам мастацкай літаратуры ў выдавецтве. Праўда, ён і тут «не вырываўся, не лез у перадавікі, хоць адчуваў, што мог бы. Ён рабіў сваю справу слабойна, з уласным перакананнем, што трэба яе рабіць менавіта так»*.

Пісьменнік насычае раман абвостранай палемічнасцю аб сутнасці літаратуры і яе ролі ў развіцці грамадства. Але часам забывае аб асноўным — аб мастацкасці адлюстраванага «матэрыялу». Гэтая акалічнасць і дала падставу крытыку П. Дзюбайлу, які ў цэлым станоўча ацаніў раман, заявіў, што «апаўдданне ў рамане псіхалагічна вельмі аголенае, гэта апаўдданне аб ходзе падзей, вырашэнні сітуацый. Гэтыя ж задачы, па сутнасці, выконваюць і шматлікія дыялогі, спрэчкі»**. І усё ж аўтарская пазіцыя ў творы надзвычай прывабная. Па-грамадзянску страшна гучыць яго голас у абарону сапраўднай літаратуры, беларускай мовы, якая ў тыя часы таксама апынулася ў трагічным стане, выцягнана «інтэрнацыянальнай» рускай. І гэта, на думку пісьменніка, было не выпадковасцю, а добра спланаванай урадавай палітыкай. Чалавек, які адарваўся ад сваіх каранёў, роднае глебы, усяго нацыянальнага, ператвараецца ў «перакаці-поле». Такім чалавечкам лёгка кіраваць дзяржаве, бо ён верыць слепа.

У Дамашэвіч з трывогай адзначае працэс духоўнай дэвальвацыі асобы, нацыі ў цэлым. Ён прыводзіць думку Ф. Багушэвіча, што слова — адзежа душы. Ды якая ж будзе душа ў беларуса, які размаўляе на няроднай мове?

Сваю адметную пазіцыю, свой погляд на жыццё герой У. Дамашэвіча спрабуе рэалізаваць і ў творчай дзейнасці. Драгун піша аповесць пра вёску, дзе нетрадыцыйна падыходзіць да адлюстравання характару селяніна. Яго цікавіць не традыцыйная сітуацыя «бедны прападзень — кепскі старшыня, багаты прападзень — добры старшыня»***, а настрой, душа селяніна. Вясковы працаўнік «засумавалі па звычайных, чулых, людскіх, чалавечых адносінах»****, — перакананы Драгун. Ён бачыць у селяніне разумную асобу, якая «болей за усё цэніць сваю самастойнасць»***** і «сумее па вясковай незалежнасці»*****.

Вясковы чалавек «не просты, не цёмны», хоць «ён і грубы, і прагны, і п'е, і лаецца, і многа чаго не ведае і не разумее»*****.

* Дамашэвіч У. Камень з гары. С. 138.

** Ароўка М., Дзюбайла П., Лаушук С. На парозе 90-х. Мінск, 1993. С. 107.

*** Дамашэвіч У. Камень з гары. С. 271.

**** Тамсама. С. 371.

***** Тамсама. С. 272.

***** Тамсама.

***** Тамсама. С. 273.

наадварот, ён добра адчувае несправядлівасць, хлусню і хамства з боку начальства, «і галоўнае, што ён ва ўсім разбіраецца і прауду ад няпрауды заўсёды адрозніць!»* Зразумела, што такое разуменне селяніна не падабалася літаратурным крытыкам і выдаўцам. Кніжкі Драгуна усё часцей адсоўваліся ў выдавецкім плане «на наступны год». Урэшце Драгун як няўгодны рэдактар і пісьменнік быў звольнены з працы «па скарачэнні».

Канфлікт сацыяльны дапаўняецца сямейна-маральным. Няма духоўнай блізкасці паміж Драгуном і яго жонкай Верай. Дарэчы сказаць, характар Веры ў рамане атрымаўся не зусім выразным: у сваіх унутраных маналоггах гераіня паўстае як асоба высокамаральная, з абостраным пачуццём уласнай годнасці, што ж дагчыцца паводзін Веры, то тут яна ўжо іншая — крыклівая, імпульсіўная, заўсёды незадаволеная умовамі жыцця і ўласным мужам. Выхоўваючы Драгуна ў мяшчанскім стылі, Вера, насуперак сваёй волі, усё больш адштурхоувала ад сябе мужа. Духоўная бездань паміж імі з цягам часу пашыралася. Аўтар сведчыць, што сямейная драма Драгуна была тыповай для савецкай інтэлігенцыі. Яна заснавана на побытавай неўладкаванасці, пастаяннай нястачы, адсутнасці навучовай і творчай перспектывы. «У кожнага свае драмы»**, — канстатуе герой. Але існуе і больш агульная драма, адна на ўсіх, — як сістэма недасканалых адносін чалавека і дзяржавы.

Адвергнуты жыццём і жонкай, Драгун апынуўся на Далёкім Усходзе, але гэта не капітуляцыя героя. Ён рыхтуецца да помсты. Помсты за ўсіх знявечаных і растаптаных, прыніжаных і зняважаных. Забіць былога крытыка-даносчыка Рымара, на сумленні якога кроў і пакуты многіх пісьменнікаў і паэтаў у сумна вядомыя 1930-я гг., становіцца сэнсам і апраўданнем жыцця Драгуна.

Фінальным учынкам героя кіруюць два матывы: з аднаго боку, ён намерыўся здзейсніць справядлівы акт пакарання злых сіл, з другога ж — ён прагнуў подзвігу, як тыя «сотні і тысячы, якія ішлі ў імя...»*** Драгун таксама ідзе на ахвяру ў імя перамогі добра і справядлівасці, каб даць магчымасць развівацца сілам стваральным. А права судзіць далі яму «тыя, што спяць ужо колькі дзясяткаў год вечным сном па міласці гэтага чорнага крытыка»****. І усё ж трэба адзначыць, што ў фінале твора У. Дамашэвіч прыходзіць да сьвярджэння далёка не хрысціянскай мадэлі гуманізму. Гэта хутчэй разнавіднасць таго ж сацыялістычнага гуманізму. Кроў за кроў, зло за зло — не маральны ідэал чалавечага існавання, а яго дэфармаваная форма. А яшчэ можна было б абвінаваціць У. Дамашэвіча ў пэўнай схематызацыі герояў (асабліва гэта датычыцца супрацоўнікаў выдавецтва), іх неглыбокай

* Дамашэвіч У. Камень з гары. С. 273.

** Тамсама. С. 268.

*** Тамсама. С. 323.

**** Тамсама. С. 322.

псіхалагізацыі, расцягненасці і аморфнасці дыялогаў. Але вартасць кніжкі трэба шукаць у іншым — у дакладнай перадачы маральнай атмасферы грамадскага жыцця канца 1950-х — пачатку 1960-х гг., асабліва яго сферы інтэлектуальнай, творчай. Раман нёс чытачу праўду аб сваім часе, праўду аб чалавеку-творцу, тую праўду, якая старанна ахоўвалася дзяржавай ад сваіх грамадзян.

Неузабаве пісьменнік зноў апынуўся у палоне ваеннай тэматыкі. Ён напісаў шэраг апавяданняў, у якіх апяваў духоўную веліч простага чалавека. Найбольш цікавым у гэтым плане з'яўляецца апавяданне «Першая група крыві» (1967), у якім У. Дамашэвіч стварыў досыць яркі вобраз простага савецкага салдата. Пільневіч застаўся свабодным нават ва ўмовах нямецкага палону, свабодным у праве выбару: замест жыцця прыніжанага ён выбраў смерць. Сцвярджаў актывнай жыццёвай пазіцыі — ідэйная дамінанта твораў пра вайну.

У 1975 г. з'яўляецца аповесць «Порахам пахла зямля», якая жанравымі адметнасцямі розніцца ад папярэдняй творчасці пісьменніка. У прадмове да яе аўтар напісаў: «Мне пашчасціла сустрэць чалавека, які прайшоў нялёгкай шлях — ад байца-артылерыста ў пачатку трыццатых гадоў да палкоўніка, камандзіра артылерыйскай брыгады ў канцы вайны. Яго расказы, а таксама расказы іншых удзельнікаў Вайны і леглі ў аснову аповесці хронікі «Порахам пахла зямля», хоць ёсць у ёй і доля домыслу, выдумкі»*.

Пісьменнік сам пазначыў жанр твора — аповесць-хроніка. Такім чынам ён як бы загадзя хацеў зняць з сябе абвінавачванні тых крытыкаў, якія маглі убачыць у аповесці пэўныя абмежаванні ў псіхалагізацыі персанажаў, у тым ліку і галоўнага. Але такія папрокі ўсё роўна былі. Г. Шупенька, напрыклад, сцвярджаў: «Найбольшая бяда гэтай кнігі ў тым, што гэта сапраўды белетрызаваная хроніка. Зашмат у хроніцы неабавязковых падрабязнасцей, мнагавата людзей паяўляецца на яе старонках, каб тут жа знікнуць з іх, не застаўшыся і ў памяці чытача»**. На думку крытыка, першапрычыну пралікаў аўтара трэба шукаць яшчэ на стадыі задумкі твора. Галоўны герой, на думку Г. Шупенькі, з'яўляецца чалавекам «не таго маштабу, які б мог стаць асновай, цэнтрам, фокусам хронікі, рухавіком сюжэта аповесці такога памеру»***. Пэўным чынам Г. Шупенька мае рацыю, але ж у прынцыпе ён празмерна строга падышоў да аповесці У. Дамашэвіча — і перш за ўсё без уліку яе жанравых асаблівасцей.

У дзяцінстве Глеб Клімёнак не марыў стаць прафесійным ваенным. Ён «хацеў быць бацькам», «байцом Чырвонай Арміі», а яшчэ «ён хацеў стаць добрым машыністам, вадзіць па рэйках цягнікі»****. Але жыццё

* Дамашэвіч У. Порахам пахла зямля. Мінск, 1975. С. 6.

** Шупенька Г. Цеплыя чалавечнасці. Мінск, 1977. С. 234.

*** Тамсама.

**** Дамашэвіч У. Порахам пахла зямля. С. 11.

распарадзілася па-свойму, праз колькі месяцаў пасля прыняцця ваеннай прысягі салдата Клімёнка «ўзялі ў курсанцкую батарэю, якая рыхтавала самых здольных, стараных байцоў для паступлення ў вучылішча»*. Асаблівасцямі характару Клімёнка было тое, што ён з малаком маці пераняў і асноўныя рысы яе характару. «Клімёнак заўсёды рабіў па пачырасці, каб ужо ніколі не перарабляць. Лепш да сёмага поту, лепш дві ламаты ў плячах, але каб добра»**. Асаблівай рэфлексіяй герой не вызначаўся, ён прымаў свет і людзей у ім такімі, якімі яны і былі, не унікаючы ў іх сацыяльную ці грамадскую сутнасць. Разам з тым ён — рамантык. Рамантызм успрымання свету героя добра адлюстроўваецца тады, калі ён вяртаецца ў сваю родную Беларусь («Усё ў ім спявае, радаць б'е праз край»***, і нават тады, калі ён удзельнічае ў вызваленні Заходняй Беларусі («Яму здавалася, што яны едуць на вучэнні, дзе кожнаму адведзена свая роля, свая задача, што яе павінен выканаць — і усё будзе добра...»****). Пэўныя змены ў светаўспрыманні Клімёнка адбываюцца толькі ў час вайны з Фінляндыяй. Вайны жорсткай і крывавай. Мяняецца і апаўдальны стыль апавесці, у ім пачынаюць пераважаць рэалістычныя фарбы. Вайна з Фінляндыяй — сур'ёзнае выпрабаванне для героя, тут ён атрымаў сваё першае раненне, тут спасціг сапраўдную цану жыцця.

Уражліва паказана на старонках рамана новая вайна — з немцамі. Асабліва яе пачатак. Як рэфрэн, з абзаца ў абзац, паўтараюцца словы аўтара: «Яны ішлі на ўсход сонца...»***** — гэта аб масавым ідэтупленні Чырвонай Арміі. Герой спрабуе разабрацца ў маштабах трагедыі. Сэрцам, душою яму гэта удаецца: «Балела душа, як адна суцэльная вялікая рана, — там усё ляжала ў руінах. Засталося адзінае, на чым ён (Клімёнак. — В. Л.) яшчэ трымаўся, — гэта злосць»*****. Гэтая злосць ды любоў да Айчыны дапамаглі выстаяць, не зламацца. Паступова герой авалодвае навыкамі вайскавай прафесіі, усведамленне сваёй адказнасці за лёс людзей і краіны выпрацавала ў яго душы псіхалогію воіна-пераможцы.

Фінал рамана трагічны — ужо пасля вайны, пасля падпісання дакументаў аб капітуляцыі Германіі капітан Клімёнак гіне. На першы погляд, такі фінал можа здацца алагічным, але менавіта ў ім заключаны ўнутраны трагічны сэнс апавесці. Аўтар такім чынам падкрэслівае антычалавечую сутнасць вайны, абвастрае трагізм чалавека на вайне.

У апавесці «Німфа» (1977) увага празаіка зноў скіроўваецца на даследаванне духоўнага свету маладых людзей, на вырашэнне маральна-

* Дамашэвіч У. Порахам пахла зямля. С. 15.

** Тамсама. С. 18.

*** Тамсама. С. 19.

**** Тамсама. С. 62.

***** Тамсама. С. 128.

***** Тамсама. С. 130.

этычных праблем сучаснасці. Тэматычна аповесць паўтарае «Студэнтаў апошняга курса». Ды і ў плане стылёвым яна асабліва не вылучаецца ў кантэксце мастацкай творчасці пісьменніка. Аўтар не выходзіць за межы традыцыйнай для сябе сацыяльна-бытавай прозы, імкнецца да адлюстравання жыцця звычайнага і будзённага — праз побытавыя дэталі, жыццёвыя падрабязнасці.

Праблему маральна-этычных і сямейна-інтымных адносін закранае пісьменнік і ў шэрагу апавяданняў — «Падаць руку» (1967), «Паездка ў мінулае» (1977). Аўтар сцвярджае, што не толькі ў экстрэмальных умовах вайны праяўляецца сутнасць чалавечага характару, яго духоўны і маральны воблік, але і ў жыцці звычайным — сямейным, інтымным. Пісьменнік, як правіла, не дае гатовых рашэнняў, не імкнецца да шырокіх абагульненняў, ён як бы інфармуе чытача, прадстаўляе яму тую або іншую жыццёвую сітуацыю або маральную калізію. У 1980 г. ён напісаў аповесць «А ружы засталіся ў Лані», дзе закрануў праблему «малой радзімы». Менавіта яна, на думку аўтара, заўсёды была невычэрпнай крыніцай маральнай чысціні і высокай духоўнасці чалавека. Аповесць з'яўляецца, бадай, адным з самых лірычных твораў пісьменніка.

Як гэта ўжо неаднойчы бывала, аўтар неўзабаве зноў звярнуўся да тэмы вайны, да пісьма, у якім будуць дамінаваць зусім іншыя фарбы і матывы.

Аповесць «Кожны чацвёрты» выйшла ў 1983 г. і мела прысвячэнне Арыядне Казей, сястры героя Айчынай вайны Марата Казея. У параўнанні з папярэднімі творамі аўтар вялікую ўвагу удзяліў унутранаму стану персанажаў, іх адносінам з акаляючым светам. Унутраныя маналогі герояў адлюстроўваюць напружаную працу душы, паскоранае духоўнае сталенне герояў. Жыццёвая рэальнасць, пераўтвораная ў мастацкую, набыла ў аповесці пэўную псіхалагічную глыбіню. Структура твора вызначаецца яго ідэйна-маральнай задачай — акрэсліць тыя межы гуманізму, якія нават на вайне пераступаць нельга, інакш ён можа ператварыцца ў сваю процілегласць.

Асабліваець твора ў тым, што аўтар закранае тэму, якая не мела шырокага распаўсюджання ў савецкай ваеннай прозе, — тэму помсты. Маральныя праблемы твора абумоўлены складанасцямі партызанскага жыцця. Дабро і зло, чалавечая годнасць і подласць — вось пытанні, якія хваляюць аўтара. Пісьменнік імкнецца як мага глыбей унікнуць у катэгорыю гераічнага і цесна звязаную з ёю катэгорыю трагічнага. У гэтай «звязцы» пераважную ўвагу аддае аўтар.

Галоўныя героі аповесці партызаны-падрыўнікі Алесь Ваучэцкі і Пятро Паланейчык пакутліва рэфлексуюць пасля учыненага імі самасуду, які адбыўся з-за таго, што нехта расказаў Ваучэцкаму, нібыта ў гібелі яго сям'і (маці, бацькі, сястры і малодшага брата) вінаваты Вальковіч, нібыта ён данёс немцам на сям'ю Ваучэцкіх. Гэта і штурхнула героя да помсты. Дарэчы сказаць, у творы так да канца і не высвятляецца роля Вальковіча ў трагедыі сям'і Ваучэцкіх, ды гэта і не так істотна для аўтара. Яго цікавіць найперш пытанне, ці меў права наогул Ваучэцкі на помсту — маральнае і агульначалавечае.

Канкрэтны выпадак з жыцця партызан пісьменнік імкнуўся вырасціць у двух аспектах — маральным і філасофскім. Дыскусія па гэтым пытанні праходзіць амаль праз увесь твор. Празак дае магчымасць выказацца многім героям, з рознымі поглядамі на жыццё. Не забывае пры гэтым і пра саміх «вінавайцаў» — іх «выслухоўвае» найбольш уважліва, цярыліва.

У творы шматбакова раскрываюцца матывы паводзін Ваучэцкага, супярэчлівасць яго характару. Алесь Ваучэцкі быў смелым партызанам, «не асцерагаўся, не шкадаваў свае галавы, не хаваўся за чужыя плечы»*. Адразу пасля расправы з Вальковічам герой нават ганарыўся сабою, што выканаў заданне «перад памяццю родных і перад сваім сумленнем»**. Легка было на душы ў Ваучэцкага, бо быў перакананы, што не «ён пачаў гэты крываваы рахунак. Покуль будуць людзі, датуль будзе на зямлі дабро і зло і вечная вайна паміж імі»***. Але неўзабавс ў свядомасці героя запульсавала думка, што дабро і зло — катэгорыі адносныя і тое, што ён лічыць справядлівым, некаму можа здацца злом, злачынствам. У выніку напружаных маральна-духоўных пошукаў Ваучэцкі прыходзіць да якасна новых крытэрыяў гуманізму: «зло нараджае зло, і злом зла ніколі не выкараніш»****.

Пісьменнік падводзіць свайго героя да ўсведамлення новай маралі: цярыліваасці і усёдаравальнасці.

Праўда, Ваучэцкі вельмі хутка пераканаўся, як цяжка ў рэальным жыцці ажыццявіць прынцып «несупраціўлення зла насілляю», асабліва там, дзе ўладарыць злая і жорсткая сіла, сіла эгаізму і атупелага страху. У гэтым — выніковая сутнасць трагічнага фіналу героя.

Іншы маральны змест пакладзены ў аснову вобраза Паланейчыка. У адрозненне ад Ваучэцкага ён быў «нейкім простым, у адну столку: калі смешна — ён смяяўся, калі сумна — ён сумаваў, калі была бяда, гора, ён плакаў...»***** Паланейчык адразу бегу супраць самасуду. Лічачы ў душы сябе інтэлігентам, ён заўсёды быў чуйным да чужога болю. Стаўшы выпадкова саўдзельнікам Ваучэцкага, Паланейчык адчуў, што падзея гэтай ночы «стане этапнай, паваротнай»***** у іх адносінах. Адбыўся душэўны надлом героя, бо ён быў не толькі сведкам трагедыі, а і ўдзельнічаў у ёй: гэта ён страляў у хлопчыка Кіма. Калі да гэтай ночы ўласнае жыццё для Паланейчыка яшчэ мела нейкую каштоўнасць, «мо нават і вялікую, то цяпер, у гэтую хвіліну, яно стала нічым»*****. Душэўная драма героя перадаецца праз яго ўнутраную

* Дамашэвіч У. Кожны чацвёрты. Мінск, 1991. С. 37.

** Тамсама. С. 130.

*** Тамсама. С. 139.

**** Тамсама. С. 174.

***** Тамсама. С. 47.

***** Тамсама. С. 94.

***** Тамсама. С. 131.

спрэчку, праз яго плынь свядомасці: «Што ж гэта робіцца з людзьмі, чаму яны, аслепленыя гневам, не бачаць, што робяць зусім чужое чалавечай прыродзе, што забіваць — не місія чалавека на зямлі!»* Цікавыя аспекты праблемы вайны і маралі вырашае аўтар на вобразе камісара Дзятко, які з'яўляецца тыповым прадстаўніком партызанскага руху. Ён само увасабленне дабрны і сумленнасці. Герой «ніколі не наіскаў на свае правы, а наадварот — на абавязкі, а найперш сваім абавязкам ён лічыў клопаты пра людзей, пра іх жыццё, пра аўтарытэт партызана як народнага месціца»**. Дзятко за тое, каб і у вайну дзейнічалі чалавечыя законы дабрны і спагады. Усё здаецца правільным у меркаваннях героя. Гуманістычны боль камісара, на першы погляд, выглядае глыбокім і выпакутаваным. Але ж па сутнасці гэта гуманізм абстрактны, бо скіраваны на абарону ідэі, а не чалавека. Гуманіст Дзятко, які шмат рабіў, каб зразумець і абараніць простага чалавека, падвёў пад гібель сваю сям'ю — жонку і дваіх дзяцей. Яны загінулі праз тое, што ён, бацька і муж, пайшоў у партызаны. І камісар не абвінавачвае сябе, не раскайваецца. Ён упэўнены, што паступіў правільна. Праўда, спачатку помсціў за іх смерць, а пасля «пераступіў» і праз гэтае пачуццё.

Характар партызанскага камандзіра Дарашэнкі, у параўнанні з вобразам Дзятко, пазначаны большай крытычнасцю думкі. Для яго вайна — бойня, страты неапраўдана вялікія з-за стратэгічных пралікаў вярхоўнага камандавання. І сабе ён задае слушнае пытанне: ці ёсць у яго права быць вяршыцелем лёсу людзей, пасылаць іх на смерць?

У вобразе камандзіра Дарашэнкі, як і наогул у пафасе твора, закладзены вялікі антываенны патэнцыял. Камандзір лічыць, што чалавек не дзеля таго нарадзіўся, «каб ваяваць, грызціся адзін з адным, як дзікі звер... Чалавек родзіцца для шчасця, як птушка для палёту»***. Вайна — ненатуральны стан для чалавека. Усе канфлікты паміж людзьмі павінны вырашацца не сілай, а розумам. Дарашэнка верыць, што такі час настане, трагічныя урокі вайны не могуць застацца незаўважанымі для будучых пакаленняў. А пакуль жа камандзір перакананы, што за кроў чалавечую, пакуты людскія трэба помсціць, «чалавечая кроў не павінна прапаасці дарам, яна павінна быць адпомшчанай. Такі ўжо закон жыцця — ён хоць і жорсткі, але справядлівы»****. Вось у гэтым ён істотна розніцца ад свайго камісара, які ў фінале пачаў выславедваць унутраную ці асабістую усёдаравальнасць.

Дыскусіяна у аповесці пастаўлена праблема партызанскай барацьбы. Аўтар падыходзіць да асэнсавання гэтай складанай з'явы ў гісторыі Айчынай вайны шматварыянтна. Партызан Граковіч, напрыклад, прызнае толькі ідэйныя матывы абароны Айчыны, матывы абаро-

* Дамашэвіч У. Кожны чацвёрты. С. 131..

** Тамсама. С. 48.

*** Тамсама. С. 80.

**** Тамсама. С. 81–82.

ны савецкай улады і народа ў цэлым. У гэтым ён бачыць і сутнасць партызанскай барацьбы. Яго сябра Мурашка гэтую сутнасць бачыць яшчэ і ў псіхалагічным процістаянні народа акупантам. Зусім іншае разуменне партызанскай барацьбы ўкладзена ў вусны паліцая Стаха Ярэміча: «Гэтая партызаншчына — крык распачы, ні больш, ні менш. Мала салдатаў мужчын, дык цягнуць усіх — нават бабаў, дзячучат, старых. Вякі... Знайшліся, выратуюць Расію, а як жа! Проста больш мяса будзе — і толькі. Калі не памагла армія ў некалькі мільёнаў, то не выратуе жменька нейкіх лясных бадзьягаў. Хігрыя! Хочучь, каб за іх грахі расплачваюся нехта»*. Паліцэйскі Ярэміч — антыпод партызана Палансйчыка, хоць у іх аднолькавыя «стартавыя» умовы: перад вайной бацькі абодвух былі рэпрэсаваны. Па логіцы яны абодва павінны былі здрадзіць. Але вынік іх ідэйна-псіхалагічнага развіцця суцрацьлеглы. Нельга паставіць знак роўнасці і паміж Ярэмічам і быкаўскім Пшанічным («Жураўліны крык») — менавіта таму, што пісьменнікі па-рознаму да іх паставіліся. В. Быкаў судзіць свайго героя строга і бескампрамісна. У Дамашэвіч больш лаяльны да Ярэміча, ён пакідае права чытачу судзіць героя.

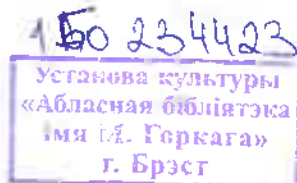
Духоўна экзальтаванымі падаюцца вобразы маладых партызан Юлі Казак і яе брата Лёнькі. Патрыятызм герояў больш кніжны, чым жыццёва рэальны. Гэта праяўляецца нават праз лексіку. Пасля страты маці і сябровак Юля апантана дабівалася, каб кіраўніцтва партызанскага атрада дазволіла ёй са зброяй у руках «шыносіць карысьць радзіме»**, і калі такі дазвол быў атрыманы, «у яе быў такі узнёсць настрой, што хацелася скакаць вакол елкі, спяваць ад радасці, гаварыць людзям прыемныя словы». Яшчэ большай «фанфарнасцю» пазначаны вобраз 15-гадовага Лёнькі, які, «як той горкаўскі Данка», быў гатовы «у адказную хвілю выняць з грудзей сваё сэрца і асвяціць шлях, калі навокал цемра і невядома, куды ісці, — павесці, і вывесці, і выйграць бой, хоць самому і давядзецца загінуць»***.

У аповесці «Кожны чацвёрты» аўтара цікавіць перш за ўсё сфера духоўна-маральная. Творча-аналітычны пачатак разбурае побытавую, канкрэтна-ілюстрацыйную плынь і набліжае твор У. Дамашэвіча да філасофска-аналітычнай прозы І. Пташнікава, А. Асіпенкі, А. Кудраўца, В. Казько, А. Жука, В. Гігевіча. Чалавек у аповесці бачыцца не толькі ва ўчынках, паводзінах, але і ў яго думках, душэўных перажываннях. Характар, такім чынам, паглыбляецца і узбуўняецца, да таго ж ён даецца не толькі ў яго сённяшніх праяўленнях, але і ў сваіх вытоках, у сваёй жыццёвай і духоўнай гісторыі. Характэрна, што аўтар не пазбягае і момантаў палемікі, калі вынік ідэйных пошукаў герояў не адпавядае

* Дамашэвіч У. Кожны чацвёрты. С. 157.

** Тамсама. С. 107.

*** Тамсама. С. 116.

агульнапрынятай мадэлі сацыяльнай дэтэрмінаванасці характару чалавека (вобразы Паланейчыка і Стаха Ярэміча).

Аповесць «Кожны чацвёрты» — адна з лепшых у творчасці У. Дамашэвіча. Жыццё, поўнае драматызму і пастаяннага напружання, з высокім імкненнем да самасцвярджэння — вось сутнасць мастацкага свету, увасобленага ў творы. Свету па-свойму жыццесцвярджальнага і гуманістычнага.

У наступныя гады пісьменнік адыходзіць ад традыцый рэалістычна-псіхалагічнага пісьма. У 1986 г. з друку выходзіць дакументальная аповесць, напісаная ў суаўтарстве з У. Сазановічам, «Першым заусёды цяжка». Гэты твор таксама прысвечаны вайне, дзейнасці камсамольцаў-падпольшчыкаў Клецкага раёна. Па глыбіні псіхалагічнага адлюстравання, ідэйнай накіраванасці, патрыятычным пафасе аповесць набліжаецца да хрэстаматычнага ў савецкай літаратуры рамана А. Фадзеева «Маладая гвардыя». Маладыя хлопцы і дзяўчаты, фанатычна адданыя ідэі абароны сацыялістычнай радзімы, уздымаюцца на барацьбу з ворагам і, прайшоўшы праз нечалавечыя пакуты і выпрабаванні, гінуць з імем Радзімы на вуснах. Аповесць У. Дамашэвіча можна аднесці да «эталонных» твораў літаратуры сацыялістычнага рэалізму.

Дарэчы сказаць, «Першым заусёды цяжка» не адзіны твор пісьменніка дакументальнага жанру. У. Дамашэвіч ніколі не перапыняў сваёй дзейнасці ў жанры нарыса. Розныя па форме і тэматыцы, гэтыя творы асвятлялі разнастайныя бакі чалавечай дзейнасці, адлюстроувалі надзвычайныя праблемы агульнанароднага жыцця краіны.

Аб'яўленая ў краіне перабудова на працяглы час выбіла пісьменніка са звыклай каляіны. У той час, як некаторыя пісьменнікі — напрыклад, І. Шамякін — адразу ж акунуліся ў нетры «рынковага» жыцця, каб выказаць сваё стаўленне да новага чалавека, новых адносін паміж людзьмі, У. Дамашэвіч не спяшаўся выносіць сваё мастацкае слова на суд чытача. У 1993 г. пісьменнік выступіў з новым гістарычным раманам «Не прасі сваю долю», у якім звярнуўся да падзей верасня 1939 г., калі заходняя частка Беларусі з'ядналася з усходняй. Праблематыка твора вылучаецца філасофскай і сацыяльнай значнасцю, заглыбленасцю ў гістарычную свядомасць, асаблівай засяроджанасцю на асобе чалавека, на даследаванні яго духоўнага свету. Характэрна і тое, што ў рамане значна пашыраюцца сувязі героя са знешнім светам. Кантакт з людзьмі, дыяпазон яго дзейнасці, ды і сама гэтая дзейнасць становяцца больш адчувальнымі і напружанымі.

Галоўны герой Кастусь Пальцэвіч — просты вясковы хлопец з-пад Клецка, які прасядзеў «два гады з гакам»* у турме. Ён, як і яго сябры-вяскоўцы камсамольцы Уладзя Грудзінскі і Лявон Пальцэвіч, змагаўся за роўнасць беларускага народа, за што і быў арыштаваны польскімі ўладамі.

* Дамашэвіч У. Не прасі сваю долю // Польшча. 1993. № 8. С. 25.

Дзяржава і асоба, дзяржава і народ — гэта асноўныя праблемы рамана. Яны і раней закраналіся пісьменнікам, асабліва ў рамане «Камень з гары», праўда, там яны вырашаліся больш на ўзроўні публіцыстычным, эмацыйным. Цяпер аўтар намагаецца пранікнуць у філасофію вызваленчага руху народа, хоча зразумець яго ўнутраны сэнс. У чым сутнасць барацьбы беларусаў Касцюшкі і Каліноўскага? Ці існуе паміж імі істотная розніца, акрамя той, што першы з іх змагаўся за незалежную Польшчу, а другі за незалежнасць сваёй Беларусі? Прыводзіцца ў творы і іншая маральна-гістарычная паралель — Гітлер і Сталін.

Эвалюцыйная свядомасць Кастуся Пальцэвіча упітвае рознабаковую інфармацыю аб гісторыі і яе дзеях, што прымушае героя глыбей задумацца над роляй правадыра савецкай дзяржавы ў адносінах да простага чалавека. Незвычайнымі ў плане пазнавальным былі для юнака і дыскусіі палітзняволеных Прафесара і Рыхтара аб пабудове чалавечага грамадства. «А каласы на адным загоне і то бываюць няроўнымі»*, — разбівае Прафесар утапічную ідэю Рыхтара аб роўнасці людзей у камуністычным грамадстве. «Мадэль грамадства — піраміда, дзе ўверсе інтэлектуалы, а ўнізе — народ»**, — перакананы Прафесар. Як запавет успрыняў для сябе Кастусь і словы Прафесара, што «ніколі не будзе ладу і парадку, калі намі будуць кіраваць іншыя, прышлыя заваўнікі. Яны будуць рабіць усё, каб забраць у нас як мага больш, а не аддаць нам нічога»***. Тым не менш дух камуністычнай ідэі усё ж дамінуе ў свядомасці Кастуся Пальцэвіча, як дамінаваў ён у нацыянальнай свядомасці ўсіх «крэсавікоў». У выніку свайго пакутніцкага шляху Пальцэвіч страціў упэўненасць у светлым будучым народа, ды і ў сваім уласным таксама. Па-іншаму ён ставіцца і да праблем свайго народа, вызначэння яго нацыянальнай свядомасці. Аўтар падводзіць героя да ўсведамлення, што кожны народ найперш сам павінен за сябе паклапаціцца, «ніхто за нас нічога не зробіць — тым болей, для нас саміх, для нашай выгады»****. Галоўнае — не праспаць сваю долю, кожнаму змагацца за яе — фармулюе найважнейшы прынцып чалавечага існавання пісьменнік. Але не ўсе гэта разумеюць. Асабліва сяляне. Вёска «хварэе» на пасунасць, чаканне.

Пісьменнік спрабуе адлюстравць пачатак расслаення сялянства, яго дэградацыі. Спрадвечныя сувязі, калі «сялянін даваў селяніна, яго сын асядаў на гаспадарцы і прадаўжаў рабіць тое, што рабіў яго бацька»*****, парушаюцца. Вяскоўцы, асабліва людзі маладыя, у пошуках новага жыцця зрушыліся з месца. І гэта быў для іх, маладых,

* Польшча. 1993. № 7. С. 44.

** Тамсама. С. 45.

*** Тамсама. С. 46.

**** Тамсама. № 8. С. 13.

***** Тамсама. С. 79.

пазітыўны момант, само ж сялянства як клас пачало сябе страчваць, маральна дэградаваць.

Галоўны герой рамана У. Дамашэвіча, маючы на увазе сваіх сяброў-вязняў, неяк зазначае, што «яны — не героі»*, яны простыя беларускія хлопцы, якія верылі ў справядлівае жыццё і кожны ў меру сваіх сіл змагаўся за яго. У гэтай «негероічнасці», будзённасці праглядваецца эстэтычная пазіцыя У. Дамашэвіча, яго метад адлюстравання жыцця.

Раман «Не прасі сваю долю» вылучаецца ідэйнай і мастацкай цэласнасцю. Такім яго робіць праўда чалавечага характару. Менавіта канцэпцыя чалавека арганізуе гістарычныя і жыццёвыя факты і падзеі, надае ім мэтанакіраваны мастацкі рух. Свая мастацкая канцэпцыя гісторыі, канцэпцыя чалавека забяспечылі пісьменніку магчымасць глыбока паразважаць над гісторыяй, аб'ектыўна даследаваць і асэнсаваць яе.

У. Дамашэвіч развівае традыцыйную плынь беларускай прозы, якая характарызуецца абвостранай увагай да побыту, да самых простых і штодзённых з'яў рэчаіснасці. Рэалістычная заземленасць, насычанасць бытам і падрабязнасцямі сацыяльнага і асабістага жыцця надалі яго прозе асаблівую даверлівую інтанацыю і доказынасць.

Пісьменнік прайшоў складаны шлях як мастак: ад першых эмацыйна-пачуццёвых, з выразнай маральнай зададзенасцю, апавяданняў і аповесцей («Трэці лішні», «Між двух агнёў») да моцнага сваім сацыяльна-публіцыстычным зместам рамана «Камень з гары». Гістарычны раман «Не прасі сваю долю» сведчыць аб паглыбленні рэалізму прозы пісьменніка, аўтар падышоў да адлюстравання шырока абагульненага характару, які сваімі вытокамі зыходзіць з глыбіні і рэалізму народнага жыцця. Мастацкая рэчаіснасць, створаная талентам пісьменніка, максімальна наблізілася да рэчаіснасці самога жыцця.

Памёр Уладзімір Дамашэвіч 30 красавіка 2014 г.

Валянціна Локун

* Польша. 1993. № 8. С. 22.

АПВЯДАННІ

Дамашэвіч, У. М.

Д16

Выбраныя творы / Уладзімір Дамашэвіч ; уклад. Генрыха Далідовіча ; прадм. Валянціны Локун. — Мінск : Беларуская навука, 2018. — 620 с. : [4] л. іл. — (Беларускі кнігазбор: БК. Серыя 1, Мастацкая літаратура).

ISBN 978-985-08-2259-8.

У кнігу вядомага беларускага пісьменніка Уладзіміра Дамашэвіча (1928–2014) увайшлі яго лепшыя апавяданні, аповесць пра трагічныя падзеі Другой сусветнай вайны «Між двух агнёў», раман «Камея з гары», які 20 гадоў быў пад забаронай, і найбольш значнае з публіцыстыкі.

Дзевяноста пятае том кніжнага праекта «Беларускі кнігазбор».

УДК 821.161.3-821

ББК 84(4 Бен)-44

Выказваем падзяку

вядучаму навуковаму супрацоўніку Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва Віктару ЖЫБУЛЮ за ўкладанне блока фотаілюстрацый.

Літаратурна-мастацкае выданне
Беларускі кнігазбор: БК
Серыя 1. Мастацкая літаратура

Дамашэвіч Уладзімір Максімавіч

ВЫБРАНЫЯ ТВОРЫ

У к л а д а л ь н і к:
Далідовіч Генрых Вацлававіч

Адказныя за выпуск *Генадзь Вінярскі, Георгій Кісялёў*

Рэдактар *Кастусь Дуброўскі*

Тэхнічны рэдактар *Алег Глекаў*

Вёрстка *Ларысы Гарадзецкай*

Карэктар *Віктар Іваню*

Падпісана да друку 05.03.2018. Фармат 84×108¹/₃₂. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 32,76 + 0,42 укл. Ул.-выд. арк. 32,18.
Тыраж 500 экз. Зак. 1516.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства
«Выдавецкі дом “Беларуская навука”».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/18 ад 02.08.2013.
Вул. Ф. Скарыны, 40, 220141, Мінск.

ААТ «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 2/3 ад 04.10.2013. Вул. Каржанскага, 20, 220024, г. Мінск.

ISBN 978-985-08-2259-8

9 789850 822598